

5) Analýza výsledků zmíněného dotazníkového šetření.¹ Monografickou proceduru jsme v našem projektu užili s plným vědomím omezení generalizace poznatků takto získaných. Domníváme se však, a to hlavně v souvislosti s výše uvedeným zaměřením našeho výzkumu, že tato metoda odpovídá námi zvoleným intencím. Navíc, jiná pracoviště zabývající se rurální sociologií, se kterými spolupracujeme, postupují převážně kvantitativními metodami. Je možné výsledky vzájemně konfrontovat a doplňovat.

V tomto článku chci některé dosud získané poznatky využít k pokusu o srovnání vývoje a současnosti dvou pohraničních vesnic, které mají více geografických podobností, ale prošly výrazně jiným demografickým vývojem v důsledku skutečnosti, že jedna je obcí dosídlenou a druhá je charakteristická kontinuálním vývojem svého společenství, neboť byla vždy osídlena Čechy. Základní geografické a demografické faktory ovlivnily vývoj všech oblastí života místního společenství. Při srovnávání zachovám anonymitu vesnic a budu je nazývat "J" a "Z". Není náhoda, že jsme se v první etapě práce soustředili na oblast pohraničí. Je to "brána našeho vstupu do Evropy", první linie střetu s jiným světem a s jinými životními styly. Toto poznání proniklo nejen do měst a městeček, ale též na vesnici. Vesnice v pohraničí mají často "pohnutější" historii, resp. nedávnou historii, neboť se jich citelněji dotkly válečné události a jejich důsledky.

Charakteristika obcí

První historickou zmínku nacházíme u obou obcí shodně v polovině 14. století. Jen vesnice "J" se však "honosí" dvěma zchátralými kulturními památkami (kostelem ze 14. století a farou ze 16. století), neboť druhá vesnice ("Z") vyrůstala v těsném sousedství jiné vesnice se sídlem panství i farnosti. Vesnice "Z" je spjata se specifickou kapitolou českých dějin již od středověku. Obec "J" je Sommerem a Palackým (příslušně 1842, 1848) označována za obec německou, ačkoli v těsné blízkosti byla sídla s převahou českého obyvatelstva, které sem pronikalo (zejména v letech 1920-1930 v důsledku vzniku československého státu a uplatňování první pozemkové reformy). Od roku 1910 v ní vzrostl počet Čechů z 1,7 % na 12,7 % v roce 1930. Tyto historické skutečnosti napovídají příští vývoj po 2. světové válce. Ačkoli obě vesnice patřily po celé válečné období k Německu, obyvatelstvo se vyměnilo jen v jedné z nich ("J"), a to téměř stoprocentně. Jak dále uvedu, tento moment je v životě obce dodnes zřetelný.

Základní geografické charakteristiky obou obcí jsou podobné. Vesnice se nalézají do 10 km od státní hranice (jedna se SRN, druhá s Rakouskem). Obě mají poměrně výhodné dopravní spojení s okresním městem (ve vzdálenosti 8 a 6 km) a také s dalšími sídly v okolí. Mají také obdobné klimatické a ostatní přírodní podmínky pro zemědělskou výrobu, relativně zdravé životní prostředí a krásnou okolní krajinu, využitelnou k rekreaci. Jen jedna z nich je dnes příměstskou

1) Poslední část, získaná zpracováním dotazníkového šetření, dovoluje jak srovnání mezi obcemi navzájem, tak srovnání s tzv. kontrolním souborem venkovského zemědělského obyvatelstva, bydlícího "rozptýleně" po celém českém a moravském pohraničí (160 osob).

rekreační oblastí a má vybudované příslušné zázemí (rybník ke koupání a rekreační objekty - "J"). Okolí náležející druhé vesnici by mohlo lákat pěší turisty a cyklisty.

Obě dvě obce, ač rozdílné počtem obyvatel, získaly v době přebudování sídelní struktury statut střediskové obce. Menší z nich ("J") překonává obec "Z" v občanském vybavení, zvláště pokud se jedná o školství a zdravotnictví. Vesnice "Z" se naopak více soustředila na řešení podmínek bydlení. Svědčí o tom větší nárůst počtu trvale obydlených domů a bytů v letech 1970-1990 (příslušně 123,0 % a 131,7 % oproti 118,0 % a 120,4 % v obci "J"). Přitom v období let 1950-1970 byl u obou sledovaných ukazatelů v obou vesnicích vykázán pokles. Úměrně k takové situaci se také vyvíjela demografická struktura.

Urbanizační proces, vystěhovalectví do cizích států, obě válečná období a situace v pohraničí po válce se podílely na tom, že v obou případech byl počet obyvatel vesnic nižší než ve století předešlém. Ke zlomu směrem k úbytku došlo na přelomu století a od té doby datujeme trvalý pokles obyvatelstva až do druhé poloviny 80. let, kdy se pravděpodobně zastavil. Od konce 80. let můžeme usuzovat na jakýsi signál k případnému růstu obyvatelstva, který by však nemusel platit, pokud zůstane neřešena tvorba nových pracovních míst (Tabulka 1).

Téměř paradoxně by působil fakt, že ve vesnici "J" došlo k menším výkyvům demografického vývoje, kdybychom nevěděli, že údaj o počtu v sobě zakrývá již vzpomínanou výměnu obyvatel. Uvedená data svědčí o více než 90 % dosídlenosti obce "J" již v 50. letech, což nebylo obvyklé. Srovnáme-li pak vývoj počtu obyvatel na úrovni okresů, v nichž se naše obce nacházejí, byl pokles v důsledku poválečného vysídlení zřetelnější v okresu vesnice "Z". Od roku 1970 se počet i struktura obyvatel vyvíjejí ve prospěch obce "Z", která má dnes příznivější demografickou strukturu než "J" (Tabulka 2). K většímu pohybu obyvatel stále ještě dochází v obci "J", pokud tak můžeme soudit z údajů dotazníkového šetření, zahrnujícího vždy 50 % zemědělců bydlících v obci (tj. 17,4 % a 7,3 % ze všech ekonomicky aktivních příslušně v obci "J" a "Z"). Z nich se narodilo v místě 60,2 % (v "Z") a 48,8 % (v "J"). Hlavní období přistěhování se v obou vesnicích kryjí a spadají do let 1963-1969 a 1974-1983. V obci "Z" převládá přistěhování do rodiny, v obci "J" se důvody přistěhování rovnoměrně distribuuují mezi příležitosti získat zaměstnání, bydlení a přistěhování do rodiny. I uvažování o odchodu z obce je častější v "J" (14,7 % oproti 6,8 % v "Z") a mezi nejfrekventovanější důvody vždy patří očekávané získání lepších práce a více peněz.

V poválečném období v obci "Z" rovnoměrně rostl podíl ekonomicky aktivních z počtu obyvatel obce, v "J" byl zaznamenán růst a pozdější pokles (Tabulka 3). Vždy se tam živilo více osob zemědělstvím (Tabulka 4). Je příznačné a platí to pro obě obce, že v období zakládání a začátku hospodaření JZD byly ve struktuře pracovníků JZD početněji zastoupeny ženy než v obdobích pozdějších. Vyšší podíl zaměstnaných v řemeslech a průmyslu v roce 1930 v obci "Z" (44,8 % oproti 31,2 % v obci "J") neznamena, že jejich rodiny nevlastnily tzv. trpasličí nebo malé zemědělské závody a mnohé z nich tudíž tvořily skupinu tzv. kovozezemědělských rodin. Postupem doby rostl v obou obcích podíl pracujících ve službách ("Z": ze 3,3 % v roce 1930 na 14,4 % v roce 1980; "J": z 8,1 % v roce 1930 na 14,8 % v roce 1980). Rovněž tak rostla dojíždka do zaměstnání, která

postihuje více než 50 % z ekonomicky aktivních a obě vesnice tak splňují kritérium tzv. obytné výrobní obce. Zaměstnání přímo v obci se v naprosté většině týká zemědělského obyvatelstva.

Vývoj místního společenství od 30. let

Období válečné (1939-1945), rané poválečné (1945-1950), združstevňování (1950-1955), 60., 70. a 80. léta jsou důležitými obdobiami vývoje obou vesnic.

a) *Válečné období* - podle dochovaných pramenů a výpovědí pamětníků lze toto období charakterizovat jako rozvojové v oblasti hospodářské a retardační ve sféře společenského a kulturního života. Odchodem mužů (ve vesnici "Z" na práci do Německa a ve vesnici "J" na frontu) a nebývalou zaměstnaností žen mimo rodinné hospodářství byl narušen rodinný a spolkový život. Do hospodářské sféry zavedli Němci v obsazeném území pořádek a podporovali zemědělství. Efekt pro obyvatele vesnic byl zřetelný a ve vesnici "Z" se dokonce říká, že takový pořádek nebyl nikdy předtím a nikdy potom. Tíha války byla pocítěna až koncem období, zvláště pak ve vesnici německé, z níž padlo téměř 30 % místních dospělých mužů.

b) *Období do kolektivizace (rané poválečné)* - mělo v obou vesnicích dosti odlišný průběh v souvislosti s výměnou osídlení v německé obci. Pro obě vesnice však shodně platí neurovnané poměry spojené s dozníváním války v pohraničí, které trvalo do druhé poloviny roku 1946. Zvláště v "J", kde proběhl i "divoký odsun" Němců a došlo k více násilným incidentům, byla situace velmi neurovnaná. Rychle a intenzivně se provádělo dosídlování, přičemž asi 30 % z první vlny dosídlenců lze označit za "pravé zlatokopy", kteří po dvou až třech měsících zase z vesnice odcházeli. Příchozí byli většinou nemajetní lidé s přáním "udělat se pro sebe".

Ani druhá obec se nevyhnula demografickému pohybu. Některé rodiny odešly dosídlivat okolní vysídlené obce a ve vedlejší vesnici byla umístěna posádka, což znamenalo příliv nové krve do obce (hodnoceno jako pozitivní fakt, pokud pomohlo překonat nedobré vztahy v obci, reprodukováné v neměnné sociální struktuře). Na druhé straně tím došlo k podstatnému zvýšení vlivu komunistů v obci.

Specifická situace v pohraničí a zmíněné demografické pohyby napomohly v obou vesnicích vzniknout silné prokomunistické orientaci. Na rozdíl od situace v obci "Z", kde nastolení komunistické moci probíhalo pod sociální kontrolou, jejíž systém byl po dlouhou dobu budován, v obci "J" měla tato moc (propojená s mocí hospodářskou prostřednictvím práva rozdělovat majetek po Němcích) volné pole působení.

c) *Združstevňování vesnice* - určité podmínky, které připravily prostor pro kolektivizaci, jsou v obou obcích srovnatelné. Je to silná pozice KSČ, provádění kolektivizace místní politickou mocí (s motivací touhy po ovládnutí a osobním prospěchu) a přítomnost strachu u ostatních.² Přijímání kolektivizace však bylo v závislosti na charakteru místního společenství značně rozdílné. Tam, kde zůstalo původní obyvatelstvo ("Z"), působila kolektivizace ve směru rozkladu společenství a

² I obraz trestů pro ty, kteří jednali proti připraveným schémátům, je podobný, v obci "Z" měly tresty větší dosah.

nejméně deset let prý trvalo, než se v obci obnovily sociální vztahy zbavené vzájemného strachu. Združstevňování je tam dnes hodnoceno hůře než válečné období, neboť znamenalo skutečné rozrušení lidských vztahů a zasáhlo nejen majetkové, ale citelně také příbuzenské a sousedské vztahy.

V obci "J" byla naopak kolektivizace spíše vítána, neboť zde nežilo společenství sdílející tradiční selské hodnoty a až na několik jednotlivců se neprojevoval typický selský vzdor. Značná část místních rolníků, kteří získali půdu přidělem a dosud ji nezačali nebo právě začínali splácet, došla k názoru, že sami hospodařit neumějí. A navíc, kolektivizace je zbavila dluhů. Co také bylo důležité, do jejího čela se postavil člověk, který si v obci dokázal vybudovat autoritu především uměním hospodařit. Ve vesnici "J" působila kolektivizace spíše jako faktor stmelující společenství, které tam vznikalo.

d) 60. léta - po období stagnace se od konce 50. let JZD konsolidovala. V obou našich vesnicích došlo na počátku 60. let ke sloučení JZD, později i ke sloučení obcí. Slučování JZD nebylo vítáno, ale po prvním období obtížného sžívání a nacházení nových vztahů kooperace byl uznán racionální základ tohoto administrativně prováděného aktu ve využití zemědělské techniky, nových technologií a specializovaných odborníků, kteří sem začali přicházet. V té době byla uplatněna i příznivá ekonomická politika vůči zemědělství a opadl vzdor bývalých soukromých hospodářů (platí pro vesnici "Z"). Mohli bychom tedy soudit, že první slučování JZD obsahovalo pozitivní prvky s pozdějšími projevy v růstu životní úrovně členů JZD, ve zlepšování pracovních podmínek (hlavně režimů práce) a následně v konsolidaci společenského života. JZD se stala významným článkem sociální organizace obcí a podílela se na všech oblastech jejich života.

Integrační proces v sídelní struktuře prospěl jen střediskovým obcím a ostatní malá sídla v podstatě odsoudil k zániku. Vznikly tudíž nebo se jen prohloubily již existující nedobré vztahy mezi sousedními obcemi. Obě námi sledované vesnice se staly střediskovými a zlepšovaly se v nich některé životní podmínky, zejména bydlení a hygiena v obci. V 60. letech začíná ochabovat silná politická orientace života v pohraničních vesnicích. Ovšem v důsledku událostí konce 60. let se politický život opět mobilizuje, ale již jen v obci "J". Průběh těchto událostí v obci "Z" byl podobný jako ve většině venkovských obcí, do jejichž života zasáhly jen nepatrně.

e) 70. léta - dochází ke druhému administrativnímu slučování JZD, opět provázenému silným roztrpčením lidí. Ani později v něm není shledán racionální důvod. Slovo "družstvo" zcela pozbylo obsah a pro členy se stalo naprosto nepřehledným celkem. Dochází i k obměně generace družstevníků. V důsledku nevídaného integračního procesu a příchodu nové generace se prohlubuje odcizení k půdě (základu zemědělské práce), ke krajině, k přírodě vůbec. Tyto hodnoty nebyly cizí generaci "starých hospodářů". Jejich následníci na pracovních místech v JZD (ačkoli o nich nelze obecně říci, že by nepodávali dobré pracovní výkony) preferují výrazně osmihodinovou pracovní dobu, volný čas, jistý a pravidelný výdělek, spotřebu a dobré bydlení. Zejména pro poslední ze jmenovaného přicházejí do obce "zvenčí" a přinášejí sebou městský vzor života. Tím navazují na tendenci ke ztrátě pospolitosti, kterou nastolila kolektivizace. Takto chápou vývoj

ti starší, kteří byli vychováni v tradici venkovské kultury. Mluví o tomto období jako o dokonání ztráty vnitřní identity obce (platí pro "Z").

V obci "J" není vývoj hodnocen podle měřítek této kultury a období 70. let je považováno za dobré v souvislosti s rozvojem jejich střediskové obce. Domnívám se ale, že v této době došlo k dokonání "tichého rozdělení" na dva tábory, diametrálně odlišné svou "prorežimní" a "protirežimní" orientací a přes zjevné upevnění politické moci komunistů se v obci utvořila druhá referenční skupina, i když pro menšinu obyvatel.

f) 80. léta - stále zřetelněji se projevuje těžkopádnost centralistického způsobu řízení, např. při výstavbě obcí, zásobování, při správních záležitostech atp. Vyrůstá kverulantství jednotlivců i skupin a pokračuje seskupování těch aktivnějších. Konec 80. let zasáhl citelněji opět obec "J" než obec "Z", kde byl zase průběh podobný běžnému venkovskému prostředí. Vznikající politický boj (v obci "J" silnější než v obci "Z") byl příliš podbarven osobním a sousedským akcentem a trpěl nedostatkem politické kultury. V obou obcích si jiná seskupení než KSČ velmi těžko probíjávala pozici.

Dnešní stav místního společenství

Současné neurované období, typické rozbitím starého a hledáním nového společenského pořádku, vyvolává v obou obcích reakce odpovídající charakteru místního společenství. Řečeno s mírnou literární nadsázkou, v obci "Z" se občané "zakopávají v soukromí svých rodin", v obci "J" ožívají "zlatokopecké" způsoby jednání. Obecně se prohlubuje nedůvěra a nejistota. Jsou očekávány značné potíže s restitucemi a uplatňováním nároků na majetek, a to v důsledku obrovské propasti v našem právním řádu, a také proto, že většina zemědělského obyvatelstva není přesvědčena o tom, že restituce mohou napravit křivdy, které se kdysi staly. Dokonce se obávají toho, že mohou napáchat další nespravedlnosti. Proto se na venkově nezdávka setkáme s uvažováním o nastávající "násilné dekolaktivizaci".³

A jak bychom mohli stručně charakterizovat dnešní stav společenství v námi sledovaných obcích?

Společenství obce "Z" - jeho momentální postoje a projevy mají návaznost na společnou kulturní tradici, která odpovídá tradiční venkovské kultuře, přestože tato obec nebyla ve 20. století typicky zemědělskou vesnicí. V jednání místního společenství se snad nejvíce uplatňují postoje silného individualismu s orientací na sebe a svou rodinu (který se dnes mj. projevuje i v tom, že dobrovolnost je chápána jako akt nedělat nic společně). Je to společenství pracovitě, což se ve spojení s individualismem začíná projevovat v podnikání (neplatí však pro oblast zemědělství). Málokdo však myslí do budoucna, neumí to a snad to ani nechce, orientace na budoucnost je prý slabá.⁴ V závislosti na již uvedeném chybí

³) V dosídlených obcích je situace navíc komplikována vědomím toho, že způsob nabývání majetku po válce nebyl rozhodně legitimní.

⁴) Domnívám se však, že ve srovnání s jinými obcemi je spíše silnější, neboť absence je uvědomována. Tato orientace se také projevuje v chování budoucích podnikatelů (viz dále).

schopnost ke společné domluvě a společné aktivitě. V této obci jsme nezaznamenali silnější rezidua pověstného venkovského rovnostářství, i když je zřejmé, že v minulosti existovalo. Jednání jednotlivců je podřízeno neformální společenské kontrole, jejíž systém se tvořil po staletí. Přestože její vliv zeslábl, je znatelný.

Společenství obce "J" - je předchozímu společenství podobné absencí orientace na budoucnost, zde výraznější. Pokud jde o společnou domluvu, případně akci, motivem k ní by byl spíše boj mezi dvěma soupeřícími skupinami. Možnost skupinové domluvy lze vysvětlovat hypoteticky i tím, že místní společenství netíhne tolik k individualismu a soupeření dvou skupin s rozdílnými zájmy tu je silnější. Otázka pracovitosti není jednoznačná. Rozhodně tu práce není akcentována jako hodnota vytvářející majetek, což je typické pro rolnickou kulturu. V dnes ožívovaných "zlatokopectkých" způsobech jednání lze spatřit spíše tendenci opačnou - získat majetek bez ohledu a úcty k práci druhého. Ale "zlatokopectví" má i jistý pozitivní moment, produkuje podnikavost na základě vysoké angažovanosti pro vlastní prospěch. Bohužel, jednání jednotlivců není příliš sociálně regulováno, a tak zřejmě vedle podnikatelů vyrůstá řada podnikavců. I častější sousedské nešvary a hádky lze přičíst na vrub velké rozličnosti motivů a postojů dosud málo ovlivněných společně vytvořenou kulturou. Toto společenství má nižší kulturní potenciál, vyskytuje se v něm více asociálních jevů. Má stále silnou orientaci na politickou oblast života, přestože takový postoj není charakteristický pro většinu členů společenství.

Na rozdíl od společenství obce "Z", k jehož charakteristice je možné najít určitou kostru, pokusy o charakteristiku společenství obce "J" ztroskotávají na všudypřítomné rozporuplnosti a roztržštěnosti. Lze to pozorovat i ve frekvenci diametrálně odlišných názorů a postojů obyvatelstva na minulé a současně probíhající jevy v životě místní i globální společnosti. I jinde se jistě setkáme s takovým oboupólným hodnocením, ale ve vesnici "J" lze výrazněji pocítit extrémní polarizaci názorů, netlumenou středními polohami hodnocení.

O současném stavu obecního života

a) Politický systém a občanská aktivita

Na konci roku 1991 působila v obou obcích místní organizace KSČM a žádná jiná politická strana. Rozdělení OF na dva politické proudy nenašlo odezvu. Silná pozice komunistů byla v prvním období po listopadu 1989 oslabena a narušena, ale neztratila vliv. Další vývoj, zejména pak situace v zemědělství, nasvědčuje, že si KSČM pozici opět upevní, i když v posunuté poloze oproti dřívější době. Přece jen tu působí politická protiváha, i když ne ve formě konkrétního politického seskupení. Změny v místní politické moci ve směru oslabování komunistické orientace ovlivňuje proces generační obměny.

V obci "Z" vzrůstá inklinace k sociální demokracii, která zde ostatně má hlubokou tradici, a případně také k Zemědělské straně. V obci "J" se pravděpodobně vytváří kontrapoziční skupina ve vznikající vrstvě podnikatelů, opírající své postavení o zájmy hospodářské s připojenými určitými politickými postoji. Může se stát, že se k této skupině připojí někteří "podnikaví komunisté".

Z této skutečnosti nemusí asi plynout takové obavy jako ve městech, neboť venkov není anonymní. Zatímco v obci "J" údajně panují dobré vztahy mezi obecním zastupitelstvem a KSČM, v obci "Z" tomu tak není. Rozdíl v hodnocení je vysvětlitelný výsledky komunálních voleb. Zatímco parlamentní volby 1990 skončily v obou obcích příznivě pro OF, z komunálních voleb v obci "Z" vyšli vítězně nezávislí (obecní zastupitelstvo se vytvořilo v poměru 6 nezávislých : 3 KSČM) a v obci "J" to byli komunisté (poměr 6 z KSČM : 5 z OF). V obou obcích tvoří členy zastupitelstva převážně muži středního věku, pracující manuálně ("Z": 87,8 % a "J": 64,6 %). Starostové nejsou členy KSČM, ale v obci "J" vykonává uvolněnou funkci zástupce starosty člověk, který kandidoval za KSČM.

Veřejná zasedání, vývěsky a rozhlas mají sloužit k výměně informací mezi zastupitelstvem obce a občany. Veřejná zasedání jsou navštěvována minimálně, vývěsky a rozhlas reprodukuje jen ty nejzákladnější informace. Platforma pro každodenní občanský život se hledá velmi těžko a je neustále ohrožována nepříjemným sklouzáváním do osobních sporů. Zájem občanů o veřejné záležitosti je soustředěn zejména na kritiku obecního úřadu. Netroufám si hodnotit, jaký díl viny za tuto situaci nese práce zastupitelstva, postoje občanů a naše celková společenská situace. V obou obcích existuje malá skupina těch aktivnějších, kteří bez ohledu na vlastní politické postoje a celkové politické poměry byli vždy ochotní pracovat pro obec a dělají to i dnes. Pohybuje se v rozmezí od 10 do 15 osob. Od této skupiny se oddělili ti, kteří dříve veřejně pracovali, aby získali určité výhody pramenící z pozitivního hodnocení občanské aktivity.

b) Společenský a kulturní život

Tradičně nejsilnější pozici ve spolkovém životě mají hasiči a v jedné z vesnic ("J") je na jejich činnost vázána aktivita divadelního ochotnického souboru. Dále to jsou sportovci a zájmové spolky (myslivci, chovatelé), kteří polevili ve své činnosti jen nepatrně. Stále aktivní je i ČČK, kde však nedochází k omlazování členské základny. Zajímavá situace vznikla při sdružování žen. Místní organizace se rozpadly, ale aktivita žen pokračuje dále. V obci "Z" je aktivní místní organizace pro ochranu životního prostředí se zatím rozporným přijímáním její činnosti místními obyvateli (tato aktivita je více zvláštností než pravidlem na vesnici). Spolkový život je zatížen dvěma hlavními problémy - finanční situací a starostmi každodenního života včetně rostoucích obav o ztrátu zaměstnání. Zkrátka, nezbyvá čas ani chuť se bavit. Zvláště jsou ohroženy místní kulturní aktivity v souvislosti s rozpadem Osvětové besedy a také proto, že tam nelze předpokládat provozování kulturních akcí (ne přímo zábavního charakteru) na principu výdělečné činnosti.

Masopust a pouť patří k nejčastějším kulturním tradicím. Tak je tomu i v našich obou obcích. Ve vesnici "Z" ještě hasičský bál a ve vesnici "J" stavění máje a pálení čarodějnic jsou zvyky, které se udržují. K nim se připojily další, novodobé - pravidelné sportovní události. Rozdíl mezi obcemi je patrný v tom, že v obci "J" jsou slavnosti spojeny více s organizovaností, v obci "Z" je více přítomna spontánnost. Slavnosti jsou tam nerozlučně spjaty s muzikou a také jsou spojovány s přírodním cyklem práce. Je to právě muzika, která, i když jen na okamžik, spojí

všechny dohromady (včetně mládeže).⁵ Masopust a bál jsou oblíbenější a hojněji navštěvovány také proto, že se konají v období většího pracovního klidu. Pout' má menší význam (je bez hudby) a její příznivci, starší občané, nelibě nesou přemístění poutě od kapličky ke kulturnímu domu v zájmu komerce. Kulturní tradice jmenovaného druhu nebyly v obci "Z" nikdy přerušeny, i když v určitých obdobích zeslábly. V časovém srovnání a pro některé skupiny obyvatel částečně změnilы svůj význam a obsah (např. náboženský význam má jen pout' a jen pro starší občany). Podobně je tomu i s křty a církevními pohřby, které se pro většinu místních občanů staly spíše rituálem a méně jsou spojovány se životem náboženské obce. Jako u spolkového života, i o slavnostech se nyní mluví ve spojení s nedostatkem času a přemírou starostí, ale také se závistí. Tento velmi rozšířený jev intervenuje především do hospodářského života, ale staví bariéry i ve společenském životě.

Za bližší pozornost v druhé obci ("J") stojí sledování činnosti místního ochotnického divadla. V některých obdobích od 50. let tam dokonce působilo více souborů, zatímco jinde kulturní činnost tohoto druhu zanikala. Lze postavit hypotézu, že na původní tradici navázalo ochotnické divadlo vedené v duchu socialistického realismu. Tato kulturní aktivita se ujala a bude zajímavý její příští vývoj. Náboženský život v této obci byl po válce vždy nepodstatný. To vysvětluje i paradoxní situaci, kdy v silně komunistickém prostředí klidně žili faráři (vesnice byla sídlem farnosti) a nikomu nepřekáželi.

c) Hospodářství v obci

Soukromá zemědělská výroba s návaznými soukromě provozovanými řemesly a živnostmi a družstevními organizacemi pro její potřeby a dále soukromě provozovaná řemesla a živnosti pro osobní spotřebu obyvatel - to byla obvyklá hospodářská struktura předválečné vesnice. Většinou to byla družstva, která později převzala zemědělskou provovýrobu i zajišťování služeb pro osobní spotřebu obyvatel venkova a státní sektor začal fungovat v oblastech činnosti bývalých družstev. Působení soukromého sektoru postupně zaniklo.

Dnes lze mluvit o renesanci soukromého podnikání ve vesnicích - také v obou námi sledovaných - u některých služeb orientovaných na přímou spotřebu obyvatel. Jsou to především strojní a stavební činnosti, oděvnictví, obchod, pohostinství a některé další osobní služby. V obou našich obcích se rozvoj řemesel a živností zdá být nadějný. Nutno však poznamenat, že jsou většinou provozovány jako vedlejší zaměstnání jejich nositelů, často bez perspektivnějšího podnikatelského záměru. Ve srovnání s minulostí jsou nepokryty obuvnické služby a potravinářská výroba spojená s obchodem, služby obchodní a pohostinské zatím pokulhávají za minulostí.

V důsledku liknavě řešené restrukturalizace zemědělství dochází v zemědělských podnicích ke změnám pomalu a příští podobu zemědělského hospodářství v obcích včetně návazných služeb lze těžko odhadovat. Jisté však je,

⁵) Při dotazech na rozdíly mezi životem dnes a dříve jsme se ve vsi "Z" nejednou setkali s názorem, že tam chybí muzika a zpěv. To jsou kulturní aktivity, kterým venkovan rozumí a přirozeně se k nim připojuje. Zpěv dříve provázal i práci.

že soukromé hospodaření v rodinné formě má velmi špatné "startovní" podmínky a rozbíhá se nesměle.

Těžko si lze představit, že by ve vesnicích vznikl jiný než zemědělský podnik, který by zaměstnal větší počet pracovních sil a nahradil tak funkci tamních zemědělských družstev (v námi sledovaných obcích zaměstnávají zhruba 70 místních obyvatel produktivního věku). Nedá se též předpokládat, že by v blízké budoucnosti tito občané našli pracovní příležitosti v okolí (nikdo z respondentů si nemyslí, že v případě nuceného odchodu z družstva najde pracovní místo ve vesnici). Naprostá většina z nich se tedy domnívá, že by v obcích měl existovat větší podnik poskytující stejný počet pracovních příležitostí v zemědělství jako dnes. Pak se otázka přesouvá do polohy podnikatelského záměru takového podniku, neboť není možné setrvávat v dnešní situaci. Zemědělské podniky tedy přemýšlejí a kalkulují. Představy mají spíše mlhavé, což odůvodňují jak celkovou nejasnou situací, tak i neschopností dohodnout se v družstvu na konstruktivním záměru, který by podpořila většina.⁶

Vzhledem k výše uvedenému nebyly v obcích dosud pocítěny změny ve vlastnických vztazích (konec roku 1991). Řemeslníků se restituce většinou netýkají. Provozují svou činnost zpravidla ve svých objektech, o nebytové prostory a stavební parcely žádají jen zřídka. Obce do soukromého podnikání vkládají naděje a podnikatelům vycházejí vstříc, neboť předpokládají oživení infrastruktury. Zcela střízlivě však nepočítají s tím, že by v nejbližším desetiletí řemeslníci a živnostníci zaměstnali jiné pracovní síly než vlastní rodinné příslušníky. Změny ve vlastnických vztazích se mohou projevit v souvislosti s uplatněním nároků na půdu a lesy. Tyto jevy probíhají zpravidla v úrovni zemědělské družstvo-vlastník-pracující nevlastník. Vedle vlastníků z obce ("Z" 48,0 % a "J" 31,7 % z pracovníků družstva) existuje řada vlastníků, kteří v obci nebydlí a jsou mezi nimi i městští obyvatelé. Tady je shledáváno hlavní možné ohnisko střetů vyplývajících z rozdílných zájmů v obcích bydlících a nebydlících vlastníků. Odhaduje se, že tyto střety překonají rozpory mezi vlastníky a pracujícími nevlastníky, které se začaly projevovat zejména v tom, že někteří místní pracující vlastníci se v družstvu chovají jako "páni" a nevlastníci projevují větší strach o ztrátu zaměstnání.

Kromě známých bariér soukromého podnikání (výrazně vyšších v zemědělství) byly v obci "Z" v souvislosti s blízkostí hranic vysloveny pochybnosti o konkurenceschopnosti v oblasti obchodu.

⁶) Transformační zákon byl v družstvech očekáván s obavami, ale zároveň převládalo mínění, že zásadní zlom je nutný, neboť dosavadní změny nepřinesly větší obrat v pracovních postojích a jednání. Dosavadní fungování družstev není životaschopné a dosud provedené změny byly posuzovány jako náhradní a vedlejší řešení, které nezasahuje podstatu. Zároveň byly vyjadřovány pochybnosti nad tím, zda je možné dosáhnout zásadního obratu pomocí pouze ekonomického a právních nástrojů a opatření. Až příliš často jsme se setkali s názory, že členové družstva nejsou připraveni k tomu, aby se v celkové situaci dokázali orientovat a jednat v ní tak, aby se výsledkem mohl stát prospěch jednotlivců i celku. Jisté potvrzení tohoto faktu podává velmi nízké vědomí potřeby rekvalifikace (3,4 % v obci "Z" a 7,3 % v obci "J").

A jaké jsou postoje občanů k podnikatelům? Lze nalézt zřetelný rozdíl v postojích občanů obou sledovaných obcí k podnikatelům, který opět souvisí s historií a charakteristikou místního společenství. V obci "Z" je ochota soukromě podnikat nižší a podnikatelé jsou považováni především za schopné jedince, kteří se snaží využít schopností, majetku a jsou ochotni mnoho změnit v navyklém způsobu života. Jejich snažení je málokdy spojováno s přednostním zaměřením na zisk a zbohatnutí. A právě toto poslední mínění je naopak nejfrekventovanější v názorech na podnikatele u občanů v "J". Představa o nich je pak také často spojována s "dobrodruhy, kteří nevědí, co je čeká". Typická v této obci je i nedůvěra k zahraničí (v pozadí je asi obava o majetek v souvislosti s historií dosídlené vesnice), která slábne s věkem respondentů. Ve vesnici "Z" byl naopak např. zahraniční partner pro podnikání většího rozsahu důvěryhodnější než tuzemský, pokud by nebyl z obce. I v chování samotných začínajících podnikatelů můžeme v obou obcích vysledovat rozdíl. Jen ve vesnici "Z" najdeme mezi relativně celkově menším počtem podnikatelů několik takových, kteří odešli pracovat do SRN, aby získali kapitál pro podnikání. Ve vesnici "J" se do podnikání "více hrnou", ale s méně uváženou perspektivou (neplatí samozřejmě o všech). Přístup k podnikání v obci "Z" se zdá být uvážlivější.

V oblasti obecního podnikání jsou viděny větší bariéry než u podnikání fyzických osob. Majetkem vesnic je zpravidla nejméně kvalitní půda a zemědělské hospodaření obce spíše vyvolává úsměv na tváři členů obecních zastupitelstev. V žádné obci zatím nepadlo rozhodnutí o vlastním podnikání (s lesy, s pískovnou, kulturním a rekreačním objektem, s byty), ale je zřetelná tendence k pronájmu majetku obce soukromníkům, příp. jiným podnikatelským subjektům. Další provozování bytového hospodářství je pro obec nepřijatelnou záležitostí.

V oblasti podnikání jsou bariéry legislativní povahy, které obcím svazují ruce. Ať již jde o přímé dohody se zahraničními podnikateli, či o stále silnou závislost na státním rozpočtu, anebo o znevýhodněné postavení vesnic oproti městům při rozhodování o otázkách samosprávy. Legislativa prý pokulhává za potřebami řešení záležitostí kolem obecního majetku a majetkových vztahů v obci. Převažuje názor, že v referátu obcí by mělo být provozování služeb tzv. veřejně prospěšných a všeužitečných, které zřejmě nikdy nebudou výdělečné. Ovšem tato potřeba není vyvážena možností získat prostředky pro jejich provozování jinou, lukrativní činností.

* * *

V důsledku minulého vývoje, ovlivněného dílem urbanizací a dílem kolektivizací vesnice, se venkovská společenství všeobecně vyznačují nedostatkem solidarity, osobností, nezájmem o občanskou aktivitu a o přebírání odpovědností, vysokou orientací na práci pro svou rodinu při sousedské výměně služeb, neochotou k soukromému podnikání (zejména pak v zemědělství) a orientací na pasivní zábavu nabízenou masmédií. K této neuspokojivé situaci dnes přistoupila krize zemědělství. V některých regionech, k nimž se pohraničí přiřazuje, jsou problémy se zemědělstvím vyhraněnější.

Napadá nás potom otázka: "Jsou společenství námi sledovaných obcí schopná rozvoje?" V obou případech nasvědčuje možnému rozvoji relativně příznivá hospodářsko-geografická poloha (střediskovost, dopravní spojení, dostupnost místního trhu, úroveň technické infrastruktury), vcelku stabilizovaný počet a relativně příznivá demografická struktura obyvatel (vzhledem k venkovským obcím obecně), dále relativně zachované a atraktivní životní prostředí dovolující rozvoj komplementárních funkcí obou obcí a také otevřenost vůči změnám v hospodářské struktuře. To vše signalizuje možnost relativně únosného startu do nových společenských podmínek. Shodně se v obou obcích samosprávné orgány potýkají především s trvalou závislostí na centrálním řízení (legislativou a financemi), vzrůstajícím byrokratismem, s nutností hospodařit ekologicky, problémem budoucnosti zemědělství, nedostatkem jiných pracovních příležitostí v místě, dále s vlastní nevybaveností ke koncepční práci (zejména odbornou, informační a finanční).

Při srovnání obou námi sledovaných obcí se jeví jako více problematický vývoj v obci "J", a to z více důvodů:

- 1) hospodářská struktura obce je více orientována na zemědělství;
- 2) v důsledku naznačeného demografického vývoje nelze mluvit o stabilitě místního společenství, která by dokázala čelit větším sociálním problémům;
- 3) obec má velký handicap v nižším kulturním potenciálu obyvatel, chybí společné povědomí tradic, obecně platných hodnot a norem, nefunguje společně sdílený systém sociální regulace;
- 4) je zde nízké ekologické a občanské vědomí a převládá pocit, že to má být někdo jiný, kdo problémy vyřeší.

Přestože v hospodářské struktuře obce "J" zaujímá zemědělství vyšší podíl než v obci "Z", těžko se lze domnívat, že by mohlo dojít k renesanci tzv. "rustikálních modelů sociálních vztahů", neboť se jednoduše v tomto společenství nevytvořily. Pokud nepřevládnu "zlatokopecké" způsoby jednání, bylo by možné uvažovat o nastolení osobité příměstské kultury, jejímiž nositeli se mohou stát mladí podnikatelé nezatížení sudetoněmeckou otázkou. To však hodně závisí na zkulturnování a depolitizaci života místního společenství.

Handicapem obce "Z", ač i dříve obce se smíšenou sociální strukturou průmyslově zemědělského typu, je pocit ztráty vnitřní identity, související s rurální kulturou. Vznikl v době kolektivizace a utvrdil se vývojem v 70. letech. V této obci jsou jako hlavní faktory přispívající k revitalizaci vesnice spatřovány především obnova vztahu k půdě, přírodě, hospodaření a práci, obci. Teprve potom následuje skupina faktorů, náležejících kultuře industriální společnosti (šance k prodeji výrobků a diverzifikace hospodářských aktivit v obci).⁷ Přístup k podnikání se zde jeví jako solidnější, promyšlenější a osvětenější. Lze uzavřít, že rozdíl v přístupu k podnikání v obou místních společenstvích dosti věrně indikuje rozdíl těchto dvou společenství. Domnívám se, že lze předpokládat vyšší schopnost

⁷) V obci "J" jsou tyto faktory jako potřebné pro rozvoj obce posuzovány v opačném pořadí. Navíc zde zaujímá vyšší postavení politika pro venkov a zemědělství.

společenství obce "Z" překonat konstruktivním způsobem nadcházející obtížné období. V obou případech však platí, že zdárný vývoj společenství lze spatřovat v souhrě místní iniciativy a objektivní podpory promyšleným řízením územního rozvoje.

HELENA HUDEČKOVÁ je absolventkou fakulty sociálních věd a publicistiky UK. Od roku 1972 pracovala v oboru sociologie zemědělství jako výzkumný pracovník. Nyní je vysokoškolským učitelem na Vysoké škole zemědělské v Praze, přednáší sociologii venkova a zemědělství. Výzkumně se zabývá především vývojem venkovských společenství se zvláštním zřetelem k agrárním přeměnám.

Tabulky

Tabulka 1. Vývoj počtu obyvatel od roku 1921

obec	1921	1930	1950	1970	1991	index 91/21
"Z"	852	780	587	547	765	89,8
"J"	425	409	383	375	375	88,2

Tabulka 2. Struktura obyvatel v roce 1991

struktura obyvatel v % podle									
obec	pohlaví		věku			národnosti			
	muži	ženy	předprod.	prod.	poprod.	česká	mor.	slov.	ost.
"Z"	51,0	49,0	24,1	59,6	16,3	98,0	0,4	1,3	0,3
"J"	48,0	52,0	20,2	61,8	18,0	96,3	0,0	1,3	2,4

Tabulka 3. Podíl ekonomicky aktivních v % z obyvatel celkem

obec	1930*	1950	1970	1991
"Z"	46,0	45,5	48,1	52,0
"J"	50,8	45,2	53,2	51,8

Poznámka: *) činní v povolání + pomáhající

Tabulka 4. Podíl ekonomicky aktivních v zemědělství v % z ekonomicky aktivních celkem

obec	1930*	1950	1980**
"Z"	57,4	37,8	27,6
"J"	58,6	51,4	38,9

Poznámky: *) činní v povolání a pomáhající celkem

**) ekonomicky aktivní v zemědělství a lesnictví celkem

Údaje za roky 1970 a 1991 nebyly dostupné

Literatura

- Bláha, I. A. 1937. *Sociologie sedláka a dělníka*. Praha.
- Chalupný, E. 1933. *Sociologie*. Díl I: Základy, Svazek druhý: Vědecká methoda. Praha.
- Galla, K. 1939. *Dolní Roveň (Sociologický obraz české vesnice)*. Praha.
- Galla, K. 1937. *Sány (Příspěvek k sociologii zemědělského družstevnictví)*. Praha.
- Mendras, H. 1966. *Sociologie rurale, in Aspects de la Sociologie française*. Paris.
- Obce a sídla A-M*. 1991. Praha.
- Obce v číslech*. 1990. Praha.
- Retrospektivní lexikon obcí*. 1978. Praha.
- Tauber, J. 1965. *Kdo žije na vesnici*. České Budějovice.
- Voženílek, J. 1929-1930. *Předběžné výsledky československé pozemkové reformy. Země česká a Moravskoslezská*. Praha.

Summary

Historical sociological monographs are part of the inheritance of Czech rural sociology. The project for studying villages, newly re-established by rural sociologists at the Agricultural University in Prague, is attempting to continue this tradition. The aims of the project are: a) the analysis of the development and present state of villages and their communities, and b) to serve as the pre-condition for 1) the evaluation of past development and the consideration of the future, and 2) the eventual elaboration of a sociological typology of villages. The results of this project are, at the same time, a contribution to the societal discussion concerning agrarian changes and the possibilities for rural revitalization. The analyses and subsequent syntheses are giving a sociographic and sociologic view of the civic, political, economic and cultural life of rural communities. This paper compares the development, current state and pre-conditions for the future development of two villages located near the frontier with Germany and Austria, on the basis of monographic studies. It begins by characterizing these two villages on the lines of geography, demography, economics and socio-cultural origin, and this is followed by an examination of the periods which were significant turning points in the lives of local communities since the 1930s. Then the paper continues with a characterization of the present state of the two communities, and centers on the spheres of political and civic activity, social and cultural life and the economy. An analytical description of both communities states and their comparison leads into a short consideration of the pre-conditions necessary for their future development. While both villages have a common geographic position, their demographic development was very different, as the continuity of demographic development was interrupted in one of them as result of the post-war transfer of the Sudeten Germans. The problems generally connected with rural development, in comparison with urban areas, are also held in common by both villages. However, many specific problems connected with geographically and demographically conditioned historical development also appear. As far as this is concerned, possibilities for the renewal of values belonging to rural culture in one village can be perceived, while in the second village we can expect the establishment of a specific suburban culture, the agents of which could be the newly arising stratum of young entrepreneurs. However, it should be said that in both cases the possibilities for revitalization can only be realized by a combination of local initiatives and the objective encouragement of rural development and planning. The reason for such a statement is that the state of rural communities in the Czech Republic is not generally promising for the possibility that these "more weakly developed" communities would have sufficient internal strength to develop themselves solely on their own initiative.

Evropa 2000.

Perspektiven der Künftigen

Raumordnung der Gemeinschaft.

Mitteilungen der Kommission an der Rat und das Europäische Parlament.

Kommission der EG, Generaldirektion

Regionalpolitik, Brussel-Luxemburg, 1991.

Sjednocování Evropy začalo na bázi dnešního 12 členného svazku Evropských společenství jako ekonomického, politického a kulturního souročenství části západních zemí Evropy. Vstupem do Evropy se na Východě rozumí vstup do tohoto společenství. Československo, Polsko a Maďarsko se asociačními dohodami staly čekatelé na budoucí členství. Evropská společenství s přijímáním zemí nespíchají. Zdůvodňují to nedostatečně vyvinutou ekonomikou kandidujících států a poukazují na obtíže, které v současnosti mají s méně rozvinutými ekonomikami některých svých členů. Nicméně s postupným rozšiřováním členské základny počítají a jejich přístup k východoevropským zemím doznal právě v roce 1991 znatelný obrat, který však má více politické než ekonomické pozadí.

Během roku 1990 a počátkem roku 1991 vypracovali odborníci Evropských společenství řadu speciálních prospektivních studií o současné problematice ekonomického vývoje členských zemí Evropských společenství a výhledu do roku 2000. Programová publikace podává ucelený obraz o hodnocení a názorech na budoucnost Evropy v posledním deceniu našeho století.

V předmluvě charakterizuje *Bruce Millan*, člen komise ES, smysl publikace jako otevření nových perspektiv pro uspořádání evropského prostoru jako celku i jako území členských zemí včetně přístupů k řešení regionálních problémů. Ačkoli komise nemá podle vyjádření B. Millana úmysl "přisvojovat si plánovací kompetence", nemůže se vyhnout terminologii, kde "plánování", "plánovači" a "plánující orgány" na různých stupních rozhodování vystupují jako důležití činitelé rozhodovacích procesů. Protože komise si je vědoma, že v dohledné budou-

cnosti se Evropská společenství rozrostou na skutečně celou Evropu, nenazývá se vypracovaná studie "Evropská společenství 2000", ale právě "Evropa 2000".

Současnou Evropu, představovanou zatím členskými zeměmi ES, představuje z hlediska ekonomického především tradiční centrum Evropy, vymezené v podobě *trojúhelníku s těžišti v Paříži, Londýně a Amsterdamu*, kam patří mj. také celé Porúří. Zároveň se vytváří druhé centrum, představované průmyslovými regiony jižního Německa, jižní Francie, severní Itálie a táhnoucí se k Barceloně a Valencii. Tento druhý velký region se dotvářel právě v osmdesátých letech. Tempo jeho rozvoje, měřeného příjmy na hlavu, bylo v posledních letech rychlejší než tempo zaznamenané v tzv. severním trojúhelníku, i když nadále úrovní ukazatele ekonomické hladiny a příjmů obyvatelstva zůstává ještě za úrovní dosaženou v tzv. severním trojúhelníku. Tento vztah se zachová zřejmě i v devadesátých letech, a to z důvodu předstihu severního regionu v oblasti telekomunikací i rozvoje dopravy.

Jednou z brzdících podmínek pokračování v rychlém ekonomickém vývoji jednotlivých oblastí je *stárnutí obyvatelstva* rozsáhlých severních regionů, kterému se začíná nebezpečně přibližovat i tempo stárnutí obyvatelstva zemí dosud demograficky progresivních. Důležitým faktorem příštího vývoje bude, zda se podaří vyřešit zhoršující se *podmínky dopravy* v jejích základních složkách a narůstající *problém telekomunikací*. Nakonec je třeba uvést *problémy financování* všech projektů. Investiční náklady rostou ve všech odvětvích a na celém kontinentu.

Významnou otázkou představuje, zda budoucí ekonomický vývoj různých oblastí povede k *vyšší mobilitě pracovních sil*, nebo k *vyšší mobilitě tvorby pracovních příležitostí*. Před třiceti lety bylo vázáno na místo bydliště 70 % ekonomicky činných, v současné době pouze 50 %. Znamená to, že se sídla podniků přiblížila pracujícím a nikoli naopak. Na druhé straně se konstatuje, že pracující volí

svá bydliště mimo oblasti koncentrace obyvatelstva a dávají přednost zdravějšímu bydlení před bydlením v bezprostřední blízkosti pracovišť. To pak vede podniky, aby šly samy za svými pracovníky, a vede to i k rozhodování pro menší velikost podniků. Podobné tendence lze zaznamenat v posledních letech také v Československu. Koncem 80. let se zvyšuje podíl stěhujících se na kratší vzdálenosti v hranicích okresu na úkor stěhování mezi okresy nebo kraji a podíl migrantů z důvodu "změny pracoviště" nebo "přiblížení se k pracovišti" představuje kolem 15 % migrantů.

I v perspektivě do roku 2000 se předpokládá, že se zvýší úloha regionů. Zdá se, že investoři "se cítí v regionech dobře", i když si uvědomují, že ekonomicky slabé regiony představují nižší koupěschopnost jejich obyvatelstva. Představují však i levnější pracovní sílu a některé daňové preference ap. Migrační statistika zaznamenává, že se snižuje objem stěhování do velkých a největších měst a že obyvatelstvo dává přednost malým a středně velkým městům. Návrat na venkov se dosud nezaznamenává. Důvodem je jeho dosud nižší vybavenost infrastrukturou, komunikacemi, školami, kulturními zařízeními.

Současný a nejbližší příští ekonomický vývoj se odehrává na pozadí populačního útlumu členských zemí ES. Počet obyvatelstva stagnuje na 340 milionech a projekce nepředpokládají oživení. K demografické stagnaci spějí i země dříve reprodukčně aktivní. Těžiště stárnutí je dnes v Německu a severní Itálii. S tímto fenoménem je třeba podle dokumentu počítat i v příštích členských zemích ES, totiž v Československu, Maďarsku i v Polsku.

Pro účelné využití prostoru je významná úroveň infrastruktury, a to jak z hlediska dopravy a telekomunikací, tak z hlediska energetického hospodářství. Dosud postrádala tato odvětví i v zemích ES racionální plánování, které by respektovalo jak celospolečenské, tak vzájemně propojené potřeby. Teprve nyní se otvírají diskuse, jak vytvořit celoevropské síť a uspořádat na optimální úrovni vztahy mezi zeměmi. V evropské dopravě dochází k nárůstu objemu a k zahlcování existujících sítí.

Dopravní síť a jejich zdokonalení, včetně nových technologií, budou mít za základ nejen silniční a železniční síť, ale také leteckou dopravu s rozšířeným záběrem z hlediska kapacit, ale také dopravu vodní, a to jak říční, tak námořní. Zrychlení dopravy by mělo vést k zapojování periferních regionů do života celých států a celé Evropy.

Každý z dokumentů ES respektuje požadavky na uchování a nezhoršování životního prostředí. Tomu jsou podřízeny všechny zřetelé výroby, dopravy, obchodu, celého terciéru i kvartéru. Uznává se, že okamžité náklady na ochranu životního prostředí jsou vysoké, avšak nutno je vždy měřit jejich dlouhodobým efektem. I když se v 70. letech podařilo snížit emise škodlivých látek o 50 %, pro konec století se předpokládají další zlepšení. Největším úkolem bude ochrana životního prostředí v zemích střední a východní Evropy.

Dokument se pak zabývá tzv. specifickými územími. Za ně jsou považována města na jedné straně a venkovské prostory na druhé straně, mořská pobřeží a ostrovy a pohraniční území jak mezi členskými zeměmi, tak ve vztahu k nečlenským zemím ES. Města se změnila, a to jak z hlediska tempa růstu, tak z hlediska své funkce a odvětvové struktury. Vymístil se z nich těžký průmysl, přišel sem průmysl lehký, vzrostl sektor služeb a celá terciární sféra. V jednotlivých zemích lze zaznamenat velké rozdíly mezi městy různých kategorií.

Venkovské oblasti zaznamenávají dosud ve všech zemích značný úbytek obyvatelstva. Je to však spíše výsledek stěhování uvnitř menších regionů než výsledek značnějších přesunů obyvatelstva na větší vzdálenosti. Souvisí to mj. s modernizací zemědělské práce. Zemědělská prvovýroba se dostává vzhledem ke své nadprodukci pod stále větší kontrolu vrcholných orgánů ES, takže nadále trvá přebytek zemědělského obyvatelstva. Je však zájem, aby nedocházelo k dalšímu vyliďňování venkova, čehož lze dosáhnout jen zajištěním dostatku pracovních příležitostí na venkově, a to hlavně v třetím sektoru. V roce 2000 bude nutno zajistit asi pro 50 % zemědělského obyvatelstva vedlejší zaměstnání. V tom by měla sehrát svou úlohu malá venkovská města a nová pracovní místa